

СВЕТОЛИК РАНКОВИЋ

Чак и за нашу земљу, где се иначе тако брзо живи, Светолик Ранковић је врло брзо живео: тридесет и пет година живота и осам година књижевног рада! Он је умро таман онда, кад се његов дар почео расцветавати и почео давати шира и снажнија дела. Али и за тако кратко време он је прокрчио себи пут. Његов књижевни таленат имао је, у свој својој једноставности, нечега непосреднога и искренога, нечега што се само по себи наметало и чинило симпатичним и писца и његово дело. Он је свој књижевни глас стицао поступно, лагано; пред њим нису ишли херолди, да му славу трубе; шта више, за његова живота није се јавила ни једна овећа и озбиљнија оцена његова рада. Приповеткама у *Делу* привукао је пажњу на себе, и кад се појавио *Горски цар* цео свет је видео да је српска књижевност добила једнога доброга писца. Када је умро, остало је опште уверење, да је српска приповетка изгубила једнога од својих бољих представника, а још нестворени српски роман можда онога који би га могао основати.

Живот Светолика Ранковића је прост, једнолик и невесео, као што су толики обични животи у наше доба. Рођен је у Моштаници, округа београдскога, 7. децембра 1863., од оца Павла Ранковића, меснога учитеља. Отац се доцније заполио и провео век као свештеник у селу Гарашима, у Јасеници крагујевачкој, као виђен човек и слаткоречив црквени беседник.

Као што то обично бива у нашим свештеничким породицама на селу: син је био одређен да замени оца. Свршив основну школу у Гарашима, Светолик Ранковић отиде у Београд, и тамо сврши четири разреда гимназије и Богословију.

Оженив се већ 1884., заједно са женом, јула исте године, отпутује у Кијево, у Русију, у духовну академију. Ту је остао четири године, положио испите, и 1888. кренуо се за Србију.

Од тада па до смрти живот је његов обична чиновничка одисеја: 1888. хонорарни предавач веронауке у Крагујевцу; 1890. одлично положен професорски испит из богословских предмета и рускога језика; 1892., из политичких разлога, премештај у нишку учитељску школу; 1893. постављен за професора у београдској богословији; после годину дана опет у Ниш, овога пута у гимназију, и 1897. враћен у Београд, у гимназију, као вероучитељ, и на томе месту остао до саме смрти.

Трошнога здравља од детињства, он је на неколико година пред смрт осетио грудну болест. За-

луд су била лечења по бањама, залуд и последњи покушај, одлазак на море у Херцег-Нови, у октобру 1898. Тамо је провео последњу зиму свога живота, и тешко болестан вратио се у Београд, у марту месецу. На недељу дана после повратка, страшна болест, која не прашта, убила га је: и он је умро 18. марта 1899. Тако се свршио овај кратак живот, сва ова трагедија болесна човека, књижевника и чиновника у једној малој земљи, трагедија која је често много страшнија но оне што се обично гледају на позоришним даскама.

Још као ђак, Светозар Ранковић је чинио књижевне покушаје: његова паланачка прича *Капетаница* писана је у децембру 1885. За време борављења у Кијеву, од 1884. до 1886., он је писао стихове, лирске, патриотске, сатиричне песме; пригодне оде, мање преводе с рускога. Две од тих сатиричних песама штампане су 1888. у *Разбрибриги*, — шаљивом листу који је у то доба излазио у Београду. Остале песме су такве, да је боље о њима и не говорити; и сâм писац није имао никаквих илузија о своме песничком таленту, и одмах се окренуо на своје право поље: приповетку и роман.

Први његов овећи, озбиљнији и потписани рад, *Јесење слике*, којим је изишао пред ширу публику, штампан је у *Отаџбини* за 1892., коју је њен нови уредник у то време био интелигентно отворио младим талентима. *Јесење слике* су топла сећања на сеоски живот, знатно улепшан, с једном доста баналном љубавном историјом, у роду

оних „сеоских приповедака“ и „слика са села“, којима се преливала тадашња наша књижевност. Најживљи рад Ранковићев развио се у *Делу*, где су се били сабрали његови лични и политички пријатељи, и које је прикупљато око себе све млађе и напредније људе. Највећи број његових приповедака штампан је у томе часопису. За то време, до саме смрти, он је сарађивао на разним књижевним и политичким листовима, и његов рад је растурен у *Бранкову колу*, *Искри*, *Слави*, *Звезди*, *Хришћанском веснику*, *Стрељачком гласнику*, *Одјеку*, *Народу* и крагујевачкој *Потпори*.

Осетив страшну болест у грудима, он се грозничаво дао на рад, као да је отимао од живота који се показао такав тврдица према њему: за три последње године написао је три романа: *Горски цар* је написан 1897., *Сеоска учитељица* израђена је у пролеће 1898., у манастиру Букову, а последње дело, *Порушени идеали*, писао је готово на издисању, у зиму 1898.—1899., у Херцег-Новоме.

Што је био ближе гробу, успех је долазио, и млади наставник веронауке стицао је глас једнога од најбољих млађих писаца српских. Српска Књижевна Задруга издала је 1898. његов роман *Горски цар*, који се јако био допао, а *Сеоска учитељица* била је примљена за издање Коларчеве задужбине. Али све је било доцкан, дани су му били избројани. Треба прочитати ону туберкулозну причу његову *Живот и смрт* (у *Бранковом колу* за 1898.), и видети како се био грчевито ухватио за живот. Та су осећања испунила последње стране које је

писао, романе који местимично, по болној искренности, пре опомињу на јецања и моралну аутобиографију но на хладно стварање списатељско.

II

Он је почео писати онда када је сеоска приповетка у нас била на врхунцу, и када су сви млади који су почињали ишли утапканим — и сувише утапканим! — стазама Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића. И ништа није природније, да се и Ранковић, дете са села, син сеоскога свештеника, огледао на том пољу, на које су полетели и они који из Београда нису видели ни Миријево ни Мокри Луг.

Он је волео свој завичај, шумадијске косе и осоје под Букуљом и Венчацом, волео га по нагону којим птица воли своје гнездо, волео га као што је Гогољ волео своју Украјину, а Жорж Сандова свој Бери. Он је био дете са села, из сеоске поповске породице, где је живот нешто мало различан од живота обичних сељака. Као ђак, као студент духовне академије, он је лето проводио код оца у Гарашима, и „син господина појке“ није се устезао да, са старим школским друговима, пласти сено, креше лиснике и иде у шуму по дрва. Он је тако обнављао осећање природе и љубав према завичају. „Моја Шумадија“, — писао је он доцније тоном којим дете каже: „моја мати“. Родни крај вршио је на њега силан, дубок, тајанствен утицај, и то није био онај површни школски

патриотизам, но нешто дубље, интимније, човечније, оно урођено осећање да је човек биљка која нице из једнога тла, да се осећа потпун и расцветан само у ономе оквиру где је први пут небо сагледао и где су му се очи отвориле за живот и свет.

Ако је Шумадија једна од најлепших земаља српских, срце Србијино, крагујевачка Јасеница је со соли њезине, и у њој има некога чара, од којега се лако не отима и који се никада не заборавља. То су две њене поносите планине, обрасле бучјем, брезовином и јасикама, лисни шумарци с моћним растовима, остацима од старих шума које су земљи име дале, зелене оазе у мору жутих жита која се повијају под планинским ветром, и из којих се диже отегнута песма жетелачка. То су оне горе од кукуруза који шуми јутром и вечером, они грозни виногради, оне модре шуме од шљива које се савијају под теретом рода, она села с поетичним именима, она разборита, поношљива и подругљива раса сељачка. Јасеница има нешто питомије, мекше, човечније, финије црте но Рудник, с његовом Острвицом која пара облаке, с његовим суровим гудурама и старим манастирима, где су се некада збегови крили, а преци хајдуковали. Али Јасеница има нешто оштрије, снажније, мушкије, но оне расплинуте и једнолике равнице Посавља, оне обале савске које се виде, равне као длан, с рушевина двора Бакића на врху старога Венчаца. А поврх тога, оно што даје нарочити нимб Јасеници, то су успомене на прошлост: и последњи

надничар сеоски зна да су пре сто година ту први пут букнули ханови турски, и да је душа народа васкрсла у тим зеленим пропланцима и шумовитим косама.

Светолик Ранковић је волео ту лепу земљу, и он је био њен песник. Први његов зрео рад, *Јесење слике*, где је историја једне сеоске отмице споредно, јесте излив те љубави према Шумадији, скуп утисака које је младост оставила, химна лепотама завичаја, топла песма богатој јесени у једном плодном крају. *Горски цар* дешава се на косама Венчаца и Букуље; роман *Сеоске учитељице* одиграва се под Космајем; све његове сеоске приповетке: *Потера*, *Ђавоља посла*, *Сеоски добротвор*, *Богомољац*, *Стари врускавац* збивају се у тим крајевима. Ни један наш писац није тако верно писао говором крагујевачке Јасенице. Ранковић је био њено дете, њен сликар и њен историк, а нарочито њен критичар.

Јер то чини његову оригиналност: он је волео свој завичај, али је још више волео истину. Он је видео, као и његови претходници, лепе и поетичне стране села: саборе, крстоноше, љубавна ашиковања под месечином, на комишањима, на маховини по забранима, чуо је и жетелачке песме и звецкање огрлица од дуката и сребрних талира. Али он је видео и истину, видео да на селу није све тако ружичасто, као што се то обично вели у званичним беседама и у „сеоским приповеткама“, да је прошло доба патриархалних врлина и старих задруга, — доба које, може бити,

зато изгледа лепо што се издалека види, — да се живот народни поколебао и узмутио, и да наша Србија није кутак раја у земаљском паклу, и да наши сељаци нису еденски херувими, Вергилијеви пастири и Теокритови рибари.

Ваља видети у *Сеоском добротвору* ону црну неблагодарност сељака села Дрлупе, шта су учинили са старим, добрим Чича-Јованом, који је све што је имао дао за сеоску школу, а кога су његови захвални суграђани бацили у једну страћарицу, хранећи га као пса, очекујући да што пре скапље и ослободи их једнога кулука. У *Богомољцу* се црта она прекост и суровост сељака, готових да се за стопу земље врљиком потегну и за „банку“ човека убију. Оне сеоске жене у *Старом врускавцу* су далеко од пречистих Миљâ, Станојкâ, Анђâ наше раније сеоске приповетке, и оне у разлабављеном моралу нимало не заостају за женама у вароши, — а свака варош је, као што је познато, и као што тврде сеоски приповедачи, Содом и Гомора, које сваки час огањ небески може да прогута. Ранковић види јасно и бистро рђаве стране нашега сељака, оне које морају имати људи који су стотинама година били у ропству: „у свакој је сељачкој души скривено по мало подлости; ако у чему зависи од тебе, он ће се сâм унизити пред тобом на сто начина, да те умилостиви“ (*Порутени идеали*, стр. 24.)

У животу шумадијскога села њему је нарочито пала у очи једна опасна болест наше земље, једна рана на нашем друштвеном телу, то је хај-

дучија, хајдучија која је тако карактеристично развијена у неразвијеним земљама јужне Европе, у Италији, Грчкој, у балканским земљама, и која је била тако јако ухватила корена у Србији, у мутним и оскудним годинама после српско-бугарскога рата. Ранковић је хајдучију осетио много више но обичан и радознао посматрач: 23. јула 1886., када је са женом и дететом био о рапушту код оца у Гарашима, о заранцима, хајдуци су ударили му на кућу, убили му оца, мучили и секли матер и сестре, и једва је и сâм главу спасао. И та му успомена никада није из главе излазила: очеву смрт опевао је у једној жалопојци, у зиму 1886. у Кијеву, и ту сцену очева убиства унео је у роман *Горски цар*, тамо где се прича како су Ђурица и Пантовац ударили на кућу газда Ђорђа Перуничћа.

Једна хајка на хајдуке предмет је приповетке *Потера*, која по основној замисли нешто подсећа на Лазаревићеву причу *У добри час хајдуци*; хајдучки живот опртао је он у своме најбољем и највећем роману *Горски цар*, који је за сада најбоље дело о хајдучији у Србији.

Наслов дела могао му је доћи од познатог романа Едмона Абуа *le Roi des montagnes*, који је 1884. преведен на српски, под именом *Горски цар*, и где се описују гнусобе хајдучије у другој једној балканској земљи, Грчкој. И као што је духовити писац француски дао наличје класичне Јеладе, коју су фантасти и безазлени филохелени гледали насељену потомцима Омира, Есхила, Перикла, Фи-

дија и Демостена, тако је и наш Ранковић у своме *Горскоме цару*, на супрот идиличним пастирима и „рајским душама“, цртао сељаке јатаке, горе но сами хајдуци, и место Старине Новака и Дели-Радивоја наших народних песама изнео лупеже и просте разбојнике, који пресрећу бабе на друмовима и отимају им новац од продате пилежи, и, острвљени, ударају на муке слабе жене и ситну децу.

Ружне појаве те наше србијанске болести приказивао је Ранковић отворено и искрено, без илузија, без трунке улепшавања и прикривања, и оне нам најбоље показују како је данашње село далеко од пасторела, и како је из темеља заљуљан наш народни живот. Ту је Ђурица, лоповски син, који је одрастао једући месо од крадених јаловица, и којег су јатаци „измамили у гору“; ту хајдуци Црногорац Новица, Мита Сремац, звер Пантовац, свирепи или подмукли, који пресрећу по друмовима вересијаше, путнике и калаузе, ударају на муке жртве које одмах не дају новац; ту јатаци, који глобе саме хајдуке, живе од њих, гурају их из злочина у злочин и у згодно доба убијају их на спавању, дижу уцену и правдају се пред полицијом; ту сељаци, који осећају неку неодређену симпатију, помешану са страхом, према одметнику, што „не верма ни закон ни власт“ и у чијим је рукама и њихов живот и маџ; ту кметови, који јатакују, јављају хајдуцима кад се креће потеря; „органи власти“, „срески“ сваке врсте, који каткад неће да буду сувише строги и са-

весни и добро живе са оним сумањивим варошанима који пробијају апсане и пуштају допове, достављају хајдуцима када који сеоски газда наплати облигације или какав варошки трговац пође у село да лучи свиње. То су особите нарави, које подсећају на сицилијанску Мафију и наполитанску Камору. И каква гнусоба тај слободни живот хајдучки, то „горско царевање“ несрећника који спава са отвореним очима, стрепи од свакога шушња и који се сваки час нада или жандармском метку или јатачкој секири! Животињски проливати крв, упрети револвер на следе очи, забавити усијане игле под нокте, бежати као дивља звер пред хајком, тражити заборав у пијанкама с ниским женским, док се сви мртви пијани не поваљају по поду! Најзад, последњи час Ђуричин: леп јесењи дан на падини између Венчаца и Букуље, мајка, са црном убрадачом, кука под сенастим кленом, а он, „горски цар“, зелено-блед, пијан да се једва држи на ногама, с китом цвећа и воштаницом у руци, пет грлића жандармских магадинака уперени на њ. И као завршетак „горскога царевања“: пет куршума у грудима, уже на коњу затегнуто, крвава кошуља и једно око страховито исколачено.

И сем тих реалистичких слика данашњег живота на селу, колико других потврда његове љубави према истини, ма каква она била! Ранковић је врло често причао догађаје који су се одиста збивали и људе које је познавао, као на пример у *Капетаници* и *Страшној ноћи*. Званична исправка

има толико локалне боје, тако има дах истине, да је једна од наших најбољих приповедака из паланачког живота. Ранковић је често сликао сама себе, као на пример у *Животу и смрти*, или личности с којима је долазио у додир, као што је, међу осталима, професор историје у *Пропаст*, директор — стари момак у *Страшној ноћи*, хајдук Пантовац у *Горском цару*, па чак у *Порушеним идеалима* и онај стари чика-Јоца, послужитељ гимназијски, чију белу браду и велику шубару јагњећу неће тако лако заборавити сви старији ђаци негдашње „прве београдске“.

У тој склоности да унесе што више истине у своје дело, Ранковић је ишао до краја. Пребацивало му се да је, нарочито у последњим, предсмртним, делима ишао и сувише далеко, говорило се да је слика *Сеоке учитељице* и сувише црна, са оним порођајем и двема истакнутим и очевидним прељубама, без ичега чистијег и светлијег. И одиста, Ранковић је у последње доба уносио много црне боје, искључиво видео триумф зла и моралне беде, као да је мислио, с француским романописцем, да: „сваки истински роман треба да отрује деликатна читаоца“.

III

У истини, код Светолика Ранковића се јавља једно врло занимљиво питање: да ли је његов реализам излазио из извесног песимистичког схватања света и човека, или је он био песимист што

је јасно видео истину у животу? Јер он није био весео писац. И кад је хтео да има хумора, као у политичким сатирама *У очи нове године* и *У XX веку*, то му није полазило за руком. Једино у пријатној причи *Ђавоља посла*, која подсећа на Милована Глишића, има ведрине и шале.

Још у првим његовим делима опажала се та песимистичка жица. И то још у првим младићским стиховима, пре но што је ушао у живот. Младићско неспокојство, рећи ће се, обично књижевно опште место. Али ко мисли да је несрећан, он је одиста несрећан, и та горка осећања из прве младости, задобивена при првим убојима од живота, остављају боре на челу које се не губе и тешке успомене које се не гладе. Живот и болест развијале су те клице, и што је више залазио у године, његови погледи су били све песимистичнији. Борбе за комад хлеба, у којима човек троши своју најбољу енергију и у којима се крњи понос; чергарска сељакања чиновничка с једнога краја Србије на други, боловање деце и честе смрти, а нарочито болест коју је носио у грудима, чинили су га све тужнијим и несрећнијим. У последњим годинама, које је проводио на одсуству, болест се била погоршала; он је био уверен да помоћи нема и да треба све остављати; осетљивост му се била развила преко сваке мере, и био је постао болесно раздражљив. И песимизам, који није теорија, но лично осећање, болесно стање осетљивости, излио се у његово дело и дао му нарочиту боју.

Сеоска идила *Јесење слике* почиње једним меланхоличним уздахом из пуних груди. Једна од првих његових прича, *Људска несталност*, завршује се овом утехом датом малој девојчици чија се тетка удала: „Добро упамћена лекција из живота“. Живот се Ранковићу чинио као нека прљава бујица, која крха и носи са собом један по један од наших светлих идеала и свих светиња наших младих дана, свега онога што нас је издизало над прљавштинама свакодневице. И сама природа, у његову делу, осећа ту општу жалост над обореним идолима младости, и она, у суре јесење дане пуне магле, „плаче за изгубљеним добром у свету“.

У томе погледу ништа није карактеристичније но његов последњи роман, *Порушени идеали*, где се заплакао над бруталношћу стварности и над гробљем промашених нада. Горко осећање идеалистичких природа које су се разочарале у својим верским идеалима била је његова омиљена тема. Ти црквени мотиви налазе се још и у *Поп-Савином греху*, у *Животу и смрти*, у *Пријатељима*. Је ли то било зато што није више веровао? Он је био демократ по политичким убеђењима; и ако поповско дете, бивши ђак кијевске духовне академије, он је одлучно устао у своме роману противу установе калуђерства, ратовао је против самог аскетског идеала религије, и у једно време, кад је један министар тражио да професори богословије могу бити само свештена лица, он је био готов да иде из Србије, само да не понесе мантију. Али не може сачувати

да је он био рационалист, у њему се не може тражити неки борац за Слободну Мисао: ако је писао готово антиклерикалну причу *Пријашељи*, он је такођер писао и скроз клерикалну црту *Крст и молитва*, и оно што је замерао Цркви замерао је у опште и целоме животу: што стварност непрестано баца под ноге све више идеале.

Порушени идеали су роман идеалиста који с раздераним срцем види своје светиње у блату, а немоћ човекову да остане на ногама и влада стварима. *Порушени идеали* су донекле историја нашега мудрога и доброга Доситија, који је у младости имао ове снове: „Ја напунивши моју главу детињску с казањима и с пролози, а не будући ни мало кадар ма сврх чега како ваља мислити ни расуђивати, наумио сам био савршено да се посветим; размишљавајући, шта су страдали мученици, ја би тешко жалио, што и сад не муче хришћане, те би се ја на ма дао за закон испећи, а кад би ми пало на ум, шта су пустињници радили и пословали, крепко би мислио, да се намерим на ког пустињика, да с њим одем у египатске и арапске пустиње, гди нема стопе човека жива“. То што је загревало машту младог Димитрија Обрадовића из Чакова у Банату, није дало спавати ни мањенском сељачету Љубомиру Васићу.

И он тежи за оним „другојачим“, њега засењују запаљени полијелеји црквени, побожно и предано слуша дуге песме литургијске и читања шестопсалмија, гледа у мистичну полутаму јутрења, гута Житија Светих, и Спиридона Тримитинског,

и Антонија Великог, и Макарија Египатског, и Павла Тивејског, и Тимотија Пустиножитеља, аскеета из анахорета из тебаидске пустиње и првих векова хришћанства.

Место свега великог, чистог што је Љубомир очекивао у манастиру, када је једном ушао у њега, нашао је најсуровију и најодвратнију стварност, сасвим црну, сасвим земаљску: игуман Сава, пијаница, прељубник, свиреп према братији и млађима, од којих тражи само „молчаније“ и „послушаније“, при том краде манастир; калуђери, лењи, сладострасни, краду Божје дане и манастирску имовину, издржавају „своје“ по прђавору, и њихове пијанке, „веселе повезаних и одједном пуштених на слободу двоножаца“. И ма колико се Љубомир, у калуђерству Леонтије, отимао и бранио, идеали се круне један за другим, и пада и губи се, док није и сâм постао што и они „други“, од којих се толико ужасавао. И код њега је дошла и ракција, и запуштеност, и нерад, и дугови, место „тетке“ Јованка, и он је пошао угаженим стазама којим су се котрљали и Сава, и Максим, и сви други „црњани“. И млади игуман, по сред корова и аптовине, „суморнији од влажне јесени, туробнији од кишних облака“, седи на усеченом буковом пању, ослонив се ногама о трулу кладу, тупо гледа преда се „порушене идеале“, промашен живот и празну, црну ноћ. „И види јасно да је тај живот празнији од прошлости, да је бесмислен, чемеран, ужасан као црна вечност“. А као симбол живота калуђерског он гледа глатке и тешке цо-

куле и грубу рогозину у коју се мртав калуђер увија. Не треба заборавити да је те редове потпуне душевне клонулости Ранковић писао на двадесет дана пред саму смрт!

Не, не треба мислити да су *Порушени идеали* један тенденциозан роман противу калуђерства, у коме су најбољи и најпаметнији они који се никако не калуђере. То је шира и општија трагедија свакога људскога бића које о животу има више схватање и чији виши идеали долазе у сукоб са студеном и немилостивом јавом: то је словенски мотив првога реда. Оно што је Љубомир из *Порушених идеала* нашао у манастиру, то је и Љубица у *Сеоској учитељици* нашла у сеоској школи. Ова српска Госпођа Бовари у осоју Космаја сневала је снове вишега живота и у љубавним радостима тражила срећу коју јој оскудни свакодневни живот није давао, а свршила у одвратним и ниским прељубама, и место сентименталних романа дошао је куршум у чело. Из школе је отишла „у народ“, с пуно школских плузија и педагошких маштања, — „дижите школе, деца вас моле“, и „знање је светлост, знање је моћ“, — и наишла је на запуштено село, на дневне беде сиротнога живота, на борбе са школским одбором око станарине и додатака, на сељачко: „нити смо те тражили, нити нам требаш“, на прљаве „вамилијазе“, влажне учионице, на „власт“ која не пушта из руку младу и лепу девојку, и, најзад, измучена, напаћена, да јој мала сестра не би боса ишла по лапавици и брат изгубио здравље у по-

служивањима у Београду, подала се глупо, срамно, без страсти, без поезије, за накит и за уредно издавање плате, жењену човеку који има деце. Па учитељ, њен доцнији муж,

Бездомни, болни, безаштитни друг,

како би рекао Некрасов, са изгледом „заплашене, дуго гоњене звери“, и чији се живот своди у ово неколико простих речи: „Младост? Ја је нисам имао ни знао за њу. Судови, воде, ципеле, трчкарања до бакалнице, до касапнице, а ноћу крпи се, пери и учи... Све тако, без краја“. То је историја учитеља Пере у *Учитељевој причи*, историја толиких и толиких измучених људи. Ах! они који праве јевтине и лаке досетке о учитељима и њиховим жалбама, нека прочитају повест овога јаднога пара! Морал целог дела, основни утисак његов, своди се у онај израз испијеног лица мртва учитеља: „О, ала ми је добро!... вели ово, смежурано и испијено тешком болешћу лице. Ни туге, ни жалости, ни жудње, ни патње и страдања, ни прекора, ни радости... ничега, ничега!... Само вечни, дубоки непроменљиви мир исписан је на њему, и само једна усна малко... врло малко повукла се у страну, те се све делуја сенка осмеха и још јаче истиче онај јединствени израз на окамењеном, непокретном лицу: „О ала ми је добро“!...

„Хеј, станите ви вечни трудбеници, што не знате ни за један час одмора; и ви са намрштеним челима, са лицима, онакаженим страдањима и патњом; и ви, јадници, што изгубисте образ и

поштење, удварајући се силнима, и сви ви забринути и намучени, ходите и станите овде уз ову велику и непроменљиву истину, прочитајте *вечну* реч на овом окамењеном лицу, и умирите срца своја... „О, ала ми је добро!... О, ала ми је добро“!...“

Не, ти редови, писани у последњим месецима живота једнога човека, који је знао да је осуђен на блиску смрт, нису реторика; то није више литература, то је самртнички ропец, то је последњи крик срца које зна да је свршено са свим, и да треба рећи збогом свему. Искренијег песимизма тешко је наћи у нашој књижевности, где је, нарочито, у последње време, песимизам постао једно обично опште место књижевно.

IV

Светолик Ранковић је био руски ђак. Четири године је провео у Русији, другога страног језика није знао до руског, са страшћу је читао руске писце, нарочито Толстоја и Достојевскога. Он је преводио Толстоја *Опсаду Севастопоља* у *Делу*, *Корољенка* и неке мање руске писце у *Одјеку*. Као ретко ко од наших писаца, он је имао развијене оне чисто словенске особине које чине особину руских писаца: готово женску осетљивост, склоност да проучава и црта људе слабе воље, без извесности, без моћи владе над собом, једном речју Словене, за које је Тургенев говорио да је од десет њих девет *започет и недовршен човек*. Као Руси, он је волео да црта те случаје агоније воље,

оне наизменичне личности, које се јављају у једној јединици, слабе људе којима се игра случај и средина.

Из Толстоја, који је био његов књижевни узор, остао му је онај основни тон нечега широког и спокојнога, нека мирна топлина. Руска особина му је била симпатија којом је писао о својим јунацима, симпатија која задахњује животом уметничка стварања и помаже писцу да разуме толике ствари. Он је имао неку нежност према немоћнима, према женама, деци, slabим људима које је живот прегазно. То је била она словенска мекост и нежност која толико одликује руске писце, а од страних и Џорџа Елиота. Он се није смејао својим побеђеним, није имао свирепе равнодушности која се налази код многих реалистичких писаца: он је своје сломљене и слабе јунаке ипак волео, зато што су имали у почетку један виши идеал живота, и пали у борби у којој је толико њих страдало, у којој смо и ми сви, више или мање, побеђени. Он подједнако жали за црном младошћу хајдука Ђурице, за „порушеним идеалима“ калуђера Леонтија, за трагичном судбином учитељице Љубице. Сваки час човек истрчава пред писца, и он пушта узвике који иду из самога срца: „О слатко ли је сетити се мајчиних груди, кад човек претури тешку борбу преко главе“, или: „Јадниче мало, ово су ти само први јади“, или: „Сироче, тако нејако, мучило се по цео дан“...

Ранковић је у духовној академији кијевској учио нешто филозофије и много читао Толстоја, и одатле му је остала слабост, да уноси у своје

дело много „психологије“, како би рекао игу-
ман Сава. Њега су завеле оне богате душевне
анализе Толстоја, које су махом неупоредиво лепе
и од утиска, као оно када кнез Андрија Болкон-
ски лежи рањен на бојном пољу и гледа плаво
небо разапето над собом, а каткад усињене, готово
и смешне, као у *Ани Каренини* причање шта ми-
сли лисица коју ловачки пси гоне. Ранковић је ту
„психологију“ изводио претенциозним језиком уц-
беника: „Ваљда усљед јаке *инервације* поче живље
мислити“. За Робинсона вели: „за децу са јаком
маштом ова је књига прави *хипнотиста* који их *су-
гестује*“. Учитељица Љубица баца: „*синтетичан*
поглед на прошлост“. Он пушта да његови јунаци
размишљају језиком литературе и професора. Хај-
дук Ђурица овако мисли: „Дакле баш да се хај-
дукује?... А младост? а будућност? Све се руши!
Свега нестане, кô прах и пепео, они леви снови
младости“. У *Горском цару*, Станка на пуне че-
тири стране размишља пре но што ће да изда
свога љубазника. Најзад, оно и сувише често по-
трзање: „То је *оно*“, без кога није ни један ње-
гов роман.

Облик Ранковићева дела далеко заостаје за
садржином. Он је био слаб композитор и стилист, и
у томе је ишао за једном напном рђавом књижев-
ном традицијом, према којој је „надахнуће“ све и
сва, и „генијалност“ брине се за све. У бор-
бама које сваки савестан писац води између ми-
сли и израза, идеје и речи, он је подлегао; као
у животу његових јунака, тако је и у његовој

прози, материја редовно побеђивала дух. Сва своја дела он је писао брзо, и сувише брзо, као једним потезом пера, без основнога плана, не поправљајући их, не преписујући их. Он није хтео да прегледа свој рад, реченицу по реченицу, реч по реч, да осмотри целину, да да добре размере, да појача, дотера, улепша, обуче у књижевну форму. Код њега има и сувише развучености, тапкања на месту, а за тим, као што то обично бива код расплинутих писаца, и што је једна врста развучености, задихана убрзаност, скакање с предмета на предмет, летење преко догађаја. Нарочито у последњим данима живота он је радио неком грозничавом брзином, као да је осећао смрт над главом. Његови велики романи писани су за три-четири месеца: *Порушени идеали*, на пример, почети су 10. децембра 1898., а довршени 19. фебруара 1899!

Он је био дете са села, и причао је чистим и течним српским језиком. Јасност је главна особина његова стила. „Језик наш, — писао је он у једноме чланку о црквеној проповеди,¹ јаснији је од велике већине европских књижевних језика, па и од самога францускога језика, за који Французи веле: „што није јасно није француско“. Али, на велику штету, његов стил је пун стилистичких баналности, новинарске реторике која ништа не каже, поабаних клишета која су ван књижевнога језика. Није било достојно једног лепог талента, као што је био његов, расипати као плеву:

¹ *Весник Српске Цркве*, 1892., свеска VII, стр. 677. „Мисли о савременој српској црквеној проповеди“.

придеве као што су: заносан, чаробан, диван, величанствен; епитете као „неми сутон“, „бисер-роса“, „шумни вали“, „горко разочарање“, „су-рова јава“; или овакве изразе чланкописаца по вечерњим листовима: „изјавити протест“, „руководити се начелом“, „стајати у суштој противности“, „предмет његових заносних мисли“, „не гледећи на такове резултате, до којих долази човек посматрањем појединаца“ ... и тако даље.

Они, који замерају нашем младом књижевном нараштају што много полаже на књижевну културу и њену форму, треба да читају прозу Ранковићеву, и да виде како је жалосна ствар лепа садржина у ружноме руву.

V

Велики део приповедака његових носи наслов *слике из живота*. У ствари, он је то и радио, он је сликао сеоски, паланачки, школски и манастирски живот, прилике, епизоде, личности, бележио своја посматрања и утиске. Његове приповетке изгледају као материјал за писање романа, као они нацрти које сликари бележе у своје блокове, да их после унесу у велике композиције. Од свију тих приповедака има их десетак које се дају одвојити и које нису недостојне његових познијих романа.

Јер, Светолик Ранковић остаће као романописац, као аутор једне потпуно србијанске трилогије романа, где је пртан морални живот Србије

у деведесетим годинама прошлога века. Та три романа, и поред застареле форме, модерна су по замисли и по развијању, модерна по оном широком и отвореном реализму, модерна по снажном осећању којим су прожета. Као што то обично бива, његово дело није ни потпуно реалистичко, ни потпуно идеалистичко, јер као и живот, тако и књижевност измиче класификацијама. Ранковић је приказивао живот као слику, и тада је био реалист; исказивао га је као утисак, и тада је био идеалист. Реалист је био по способности да види стваран живот у свима појавима, да каже све што види, да другима да тај основни утисак живота; идеалист је био по оном личном елементу који је уносио, по својој души коју је у своје дело задахнуо, што је причао сопствену душевну узнемиреност, горко и песимистичко осећање човека који осећа да је живот промашио, и из тога изводи филозофију опште обесхрабрености и моралне беде људске.

Но поред свих својих мана, Светолик Ранковић, који је умро онда када је сазрео за рад, остаје као добар писац, а његов *Горски цар* као један од најбољих романа наше новије књижевности.

Јован Скерлић

